

ЗНАЧЕННЯ ПОВТОРЕННЯ ЛЕКСИЧНОГО МАТЕРІАЛУ ДЛЯ ФОРМУВАННЯ МОВЛЕННЄВОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ В ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ

Ружин К. М., к. пед. н., доцент, Ніколова О.О., к. філол. н., доцент

Запорізький національний університет

Стаття присвячена визначенню ролі та місця, основних умов, особливостей, прийомів організації повторення лексичного матеріалу в процесі навчання іноземної мови.

Ключові слова: навички, мовленнєва компетенція, повторення, циклічність, варіативність.

Ruzhin K.M., Nikolova A.A. ЗНАЧЕНИЕ ПОВТОРЕНИЯ ЛЕКСИЧЕСКОГО МАТЕРИАЛА ДЛЯ ФОРМИРОВАНИЯ РЕЧЕВОЙ КОМПЕТЕНЦИИ В ПРОЦЕССЕ ИЗУЧЕНИЯ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА / Запорожский национальный университет, Украина.

Статья посвящена определению роли и места, основных обстоятельств, особенностей, приемов организации повторения лексического материала в процессе изучения иностранного языка.

Ключевые слова: навыки, речевая компетенция, повторение, цикличность, вариативность.

Ruzhin K.M., Nikolova O.O. THE MEANING OF REPETITION OF THE LEXICAL MATERIAL FOR FORMATION OF THE SPEECH COMPETENCE IN THE STUDYING OF FOREIGN LANGUAGE / Zaporizhzhya National University, Ukraine.

The article is devoted to definition of a role and a place, the basic circumstances, features, receptions of the organization of repetition of the lexical material in the studying of foreign language.

Key words: skills; speech competence, revision; periodicity, variability.

Повторення мовного матеріалу є дуже важливим для формування мовленнєвої компетенції. Провідні вітчизняні та зарубіжні методисти, психологи неодноразово це підтверджували, висвітлюючи відповідне питання з різних позицій, але щоразу в контексті іншої, пріоритетної теми дослідження. Адже, на перший погляд, думка про те, що повторення необхідне в процесі навчання іноземним мовам, не потребує доказів, а, отже, „не заслуговує” бути детально проаналізованою в серйозній праці, яка претендує на актуальність. Однак вивчення історії питання дозволило зробити несподівані висновки про відсутність не тільки цілісного дослідження, присвяченого зазначеній проблемі, але й чітко виділених підходів до її вирішення, які б дозволили згрупувати праці методистів та психологів у визначені концептуальні блоки.

Звичайно науковці експліцитно чи імпліцитно вказують на місце повторення, пропонуючи різні ідеї побудови навчального процесу. Наприклад, одним з положень принципу поетапно-концентричної організації навчання [6], [8] є виділення комунікативного ядра лексики і граматики, що включає основний, особливо значущий для навчання матеріал. Це комунікативне ядро далі проходить різні етапи активізації, у різних сполученнях, на різних рівнях і в різноманітних вправах протягом усього курсу навчання, завдяки чому знімається проблема спеціальної організації повторення.

Більш ефективна можливість організації повторення мовного матеріалу створюється завдяки реалізації побудови навчального процесу по спіралі [2], [3]: вона допомагає сформувати загальні принципи здійснення відповідної діяльності, які виявляються в процесі розвитку цілого, у розумових співвіднесеннях його з минулим і майбутнім. Кожен наступний оберт спіралі, що вбирає в себе наявний досвід у процесі набуття нового досвіду, веде до розвитку самоконтролю на основі появи узагальнених еталонів у довгостроковій пам'яті. При такій комплексній переробці усього раніше засвоєного (recycling) „переборюються” забування і роздробленість, забезпечуються цілісність навчального процесу.

Є. І. Пассов докладно аналізує повторюваність мовного матеріалу на етапі формування навичок, останньою стадією якого є протиставлення, „зштохування” нового і засвоєного раніше, коли власне і відбувається повторення. На наступних етапах роботи він пропонує здійснювати „повторення без повторення”, коли учень використовує відомий мовний матеріал щоразу в новому контексті, нових комбінаціях [14].

Окремої уваги заслуговують дослідження, присвячені розгляду умов формування лексичних навичок за допомогою вправ: у них аргументуються положення, пов'язані із визначенням ролі та місця повторення. Методисти підкреслюють необхідність вправ для формування мовленнєвих навичок і вмій, пропонують цікаві прийоми організації повторення за допомогою різних типів вправ [2], акцентують необхідність розумного поєднання у них повторюваності і варіативності [5], розглядають питання збереження принципу повторюваності в шкільних підручниках [4], систематизації і повторення [19] тощо.

Отже, проблема визначення ролі та місця повторення у формуванні мовної і, як результат, мовленнєвої компетенції, неодноразово привертала увагу спеціалістів, проте інтереси останніх обмежувалися лише окремими її аспектами, цілісне дослідження відповідного питання відсутнє.

Мета роботи – встановити роль і місце повторення мовного (лексичного) матеріалу у формуванні мовленнєвої компетенції.

Завдання: спираючись на сутність пам'яті як психічного процесу, що є складовою мовленнєвої і пізнавальної діяльності, встановити місце повторення лексичного матеріалу та визначити основні умови, особливості, прийоми його організації в процесі навчання іноземної мови.

Розробка питання психології засвоєння знань спрямована на те, щоб знайти найбільш ефективні шляхи навчання. Саме поняття "засвоєння" не фігурує серед основних понять загальної психології, тому що не зводиться до будь-якої окремої психічної функції. Більшість вчених вживає це поняття в широкому значенні, розуміючи під ним пізнавальну діяльність, що включає цілий ряд психічних процесів: мислення, пам'ять, сприйняття. Засвоєння знань безпосередньо пов'язане також із особливостями особистості – її почуттями, волею тощо.

Аксіоматичними є твердження, що процеси пам'яті відіграють важливу роль в оволодінні іноземною мовою, і що пам'ять – це абсолютно необхідна умова придбання знань, „процес організації і збереження минулого досвіду, що робить можливим його повторне використання у діяльності чи зведенні у сферу свідомості” [6, 84]. Р.С. Немов, апелюючи до вислову Л.Л. Рубінштейна, підкреслює, що „без пам'яті ми були б істотами на мить, наше минуле було б мертвим для нашого майбутнього, а сьогодення назавжди зникло б у минулому” [11, 184].

Процес засвоєння мовного матеріалу відбувається завдяки функціонуванню короткочасної і довготривалої пам'яті [8,32]. Перша передбачає збереження інформації протягом короткого проміжку часу. Тривалість утримання мнемічних слідів тут не перевищує декількох десятків секунд, у середньому близько 20 (без повторення). У короткочасній пам'яті зберігається не повний, а лише узагальнений образ того, що сприймається, його найбільш істотні елементи. Довгострокова пам'ять здатна зберігати інформацію протягом практично необмеженого терміну. Інформація, що потрапила в її сховища, може відтворюватися людиною скільки завгодно разів. Більш того, багаторазове і систематичне відтворення цієї інформації тільки усталює, закріплює її сліди в довгостроковій пам'яті. Ці два види пам'яті взаємопов'язані і взаємообумовлені, оскільки без короткочасної пам'яті неможливе нормальне функціонування пам'яті довгострокової. Перша виступає в ролі обов'язкового проміжного „сховища і фільтра” другої [8, 33]. Зрозуміло, що саме механізм повторення забезпечує перехід необхідної інформації із короткочасної пам'яті в довгострокову та сприяє формуванню стереотипу як необхідного психічного механізму для послідовної мовної діяльності.

Повторення лексики в процесі навчання іноземної мови – комплекс спеціальних методичних прийомів, що припускають організовану повторюваність відповідного матеріалу з метою узагальнення та систематизації, попередження деавтоматизації (забування), розширення досвіду його використання, удосконалення комунікативної компетенції.

У концептуальному підході до навчання іноземних мов на сучасному етапі повторенню відводиться важливе місце. Так, В.М. Плахотнік [16] розглядає надійність системи навчання іноземних мов у тісному співвідношенні із принципом міцності знань, умінь і навичок. Хоча останній і не займає провідного місця у переліку дидактичних принципів, представлених зокрема у концепції Ю.Д. Бабанського. У реалізації принципу міцності, на думку В.М. Плахотніка, значну роль відіграє заучування, яке досягається завдяки багаторазовому повторенню і сприяє розвитку пам'яті учня, формуванню мовленнєвих умінь. До того ж автор статті вважає, що процес навчання іноземної мови не прогресує, припиняється, якщо не сформовані міцні знання, навички і уміння, які базуються на повторенні [16, 10].

Продуктивність повторення залежить від інтелектуальної насиченості цього процесу, розуміння та усвідомлення матеріалу. Також доцільно розподіляти повторення в часі таким чином, щоб на початок і кінець завчання приходилося порівняно більше число повторень, ніж на середину. Кожна з частин, на які в процесі навчання поділяється весь матеріал, повинна сама по собі бути більш-менш закінченим цілим. Тоді сукупність знань краще організується в пам'яті і легше відтворюється [4, 21].

Організація повторення лексичного матеріалу в процесі навчання іноземної мови вимагає, за твердженням Є.В. Борзова [4] та Є.І. Пасова [14], дотримання таких принципів як:

1. Циклічність: матеріал повинен повторюватися після закінчення конкретної теми, під час вивчення наступних тематичних циклів у зв'язку із новим матеріалом, наприкінці року (для школярів), курсу (для студентів) і на початку наступних. Завдяки цьому відбувається розширення „оберту спіралі”: у нього включається засвоєне раніше і те, що засвоюється в конкретний момент [4, 20].
2. Варіативність, оскільки „черезмерное увлечение повторениями способно убить всякий интерес к учению... Черезмерная вариативность предлагаемого материала тоже может повлечь за собой нежелательные последствия, ибо затрудняет усвоение материала, мешает автоматизации языковых структур” [15, 30]. Отже, організація повторення вимагає розумного поєднання принципів

повторюваності і варіативності, зміни способів, умов, характеру вправ, завдань для використання того, що відпрацьовувалося раніше, у мовленнєвій діяльності.

3. Індивідуалізація і диференціація: урахування особливостей віку, пам'яті й інших психічних процесів учнів, студентів [1, 45].
4. Активність учня чи студента в процесі повторення, викликана поставленою метою, досягнення якої вимагає інвентаризації вивченого раніше і його застосування в нових умовах.
5. Систематичний контроль як з боку вчителя, так і з боку самого суб'єкта, який виконує дію.

Засвоєння мовного матеріалу, на думку В.С. Цетлін, мислиться у двох планах: з одного боку, як запам'ятовування готових елементів, з іншого – як оволодіння навичками використання цих елементів для наступної мовленнєвої практики. Мовленнєві уміння базуються на запам'ятовуванні мовного матеріалу і на оволодінні мовними навичками [20, 40].

Методисти виділяють такі етапи опрацювання іноземної лексики: стадію ознайомлення з новим матеріалом (пояснення звучання, написання, розкриття значення – семантизація, пояснення вживання, сполучення), первинна активізація, розвиток умінь і навичок у різних видах мовленнєвої діяльності [14, 47]. Отже, для формування мовленнєвої компетенції дуже важливим є повторення вивченого саме через виконання відповідних вправ.

Досвід свідчить, що первинні навички володіння словом формуються протягом кількох (3-4) занять. При цьому необхідним є як виконання відповідних вправ відразу ж після ознайомлення з новою лексикою (на тому ж занятті, у цей же день, вечір і вранці наступного дня), так і відстрочене повторення кожної засвоєної порції матеріалу через 2-3 тижні після первинного опрацювання [5, 41].

Вченим вдалось встановити, що для легких слів досить 15 повторень, а для складної лексики або словосполучень потрібно 20-25 повторень. При цьому перші 10 повторень повинні припадати на перші 4 тижня: 1-4 - на першу половину першого тижня, 5-7 – на його другу половину, 8-9 – на другий тиждень, 10 (останнє) повторення – на четвертий тиждень. Інтервали наступних повторень не мають принципового значення [10, 18].

Особливої уваги заслуговує погляд на вирішення проблеми ролі і місця повторення в процесі формування комунікативної компетенції, запропонований Є.І. Пассовим [11, 12], який, з одного боку, вказує на особливе місце повторення саме при вивченні іноземної мови, з урахуванням самої специфіки оволодіння нею, а з іншого – на існуючі суперечності серед методистів і вчителів у підході до практичного втілення повторення. Існуючі протиріччя у визначенні ролі повторення автор ілюструє приказками «Повторение – мать учения», «Повторение – мачеха учения» [13, 43]. Сутність концепції Є.І. Пассова полягає в тому, що на уроці повторення не повинне виділятися в окремий етап, а реалізовуватися в процесі виконання мовних, комунікативних вправ і в самій мовленнєвій діяльності [12], бо повторення – це саме той процес, коли кожен, хто має на меті оволодіти мовленнєвою діяльністю, декілька разів використовує мовний матеріал у нових мовленнєвих ситуаціях, і повторення відбувається ніби без повторення.

Наступне питання пов'язане із організацією повторення лексики відповідно до вимоги не просто запам'ятати слова, а сформувані уміння і навички їх використання в спілкуванні. Саме комунікативні уміння базуються на здатності і готовності учнів і студентів швидко, майже рефлексивно „вивільняти” необхідні мовні засоби з довгострокової пам'яті і правильно їх використовувати у мовленнєвій діяльності, що вимагає не тільки збереження необхідних знань, але й уміння швидко, правильно і відповідно до ситуації і мети спілкування застосувати їх. Тому в процесі навчання іноземної мови доцільно не просто повторювати мовний матеріал, але і дії, операції з цим матеріалом [10, 101]. Спочатку в умовно-мовленнєвих, потім у мовленнєвих вправах. Вправи повинні забезпечувати таке засвоєння лексики, яке б дозволяло надалі використовувати її у мовленні, тобто мати комунікативне спрямування.

Успішність організації процесу навчання взагалі і формування комунікативної компетенції, яка передбачає оволодіння певним обсягом мовного матеріалу, залежить певною мірою від змісту і методичної організації підручника з іноземної мови, який розглядається як основний засіб навчання.

Підручники реалізують різні способи повторення матеріалу: у спеціальних тренувальних лексичних та граматичних вправах, під час роботи з текстами, коли потрібно, наприклад, виписати слова, факти, аргументи з них, зіставити, узагальнити, доповнити відповідну інформацію тощо.

Розглянемо, як реалізується принцип повторюваності лексики в підручнику „Практичний курс англійської мови” (під редакцією В.Д. Аракіна) [17].

Введення в певну тему/проблему обов'язково передбачає семантизацію раніше невідомих слів, ознайомлення з новим матеріалом, узагальненим у словнику, поданим після основного тексту. Так, опрацювання теми „Our university”, яке передбачає вживання цілого ряду нових слів і має на меті

формування мовленнєвих умінь, починається з тексту (лист дівчини, яка розповідає про свій університет подрузі) та Vocabulary notes: to leave school, exam, mark, subject, professor, Literature, Physics тощо [17, 198-199].

Наступним етапом є повторення цієї нової лексики в різних типах вправ (як мовних, так і мовленнєвих). Серед них:

1. Підстановчі конструктивні вправи (у яких необхідно заповнити пропуски). При цьому відбувається одночасно актуалізація і граматичних, і лексичних знань. Наприклад: „What mark did you get...Literature...the entrance exams? Our nephew is very good... Literature” [17, 205].

2. Вправи на трансформацію (змінити речення за запропонованим зразком). Наприклад: „She will get an excellent mark. *It goes without saying* she will get an excellent mark” [17, 207].

Перекладні вправи: наприклад, перекласти англійською мовою речення з використанням активної лексики з теми „Our university”: „Они все сдали экзамены и получили оценку отлично. Вы сдали вступительный экзамен?” тощо. [17, 208].

Вправи для активізації лексики в мовленні: наприклад, дати відповіді на запитання, використовуючи лексику з теми „Our university”: What mark did you get in Literature at the entrance exams? [17, 209].

Наступний етап опрацювання лексики пов'язаний з узагальненням усього вивченого раніше. Мовленнєві вправи на закріплення матеріалу, які пропонує підручник, вимагають для виконання не просто знання відповідної лексики, але й умінь та навичок її використання задля створення зв'язного тексту. Студент повинен написати листа другу та розповісти про життя його університету, свої успіхи в навчанні, улюблені предмети тощо, а також передати зміст цього листа [17, 212].

Аналіз змісту мовних і мовленнєвих вправ зазначеного підручника (з точки зору повторюваності нових слів) дозволив зробити висновок, що цілеспрямоване і «приховане» повторення лексики відбувається регулярно майже в кожній вправі і створює умови для актуалізації однієї і тієї ж лексичної одиниці в межах уроків з теми від 10 (subject) до 20 разів (entrance exams).

Таким чином, певні знання переходять з короткочасної в довгострокову пам'ять, у студента з'являється можливість їх повторного, рефлексивного використання в діяльності, формуються мовленнєві уміння та навички, „переборюється” забування. Особливо слід підкреслити також той факт, що в підручнику збережено усі умови, необхідні для того, щоб процес повторення був ефективним та результативним, без цільової настанови на повторення. Позитивним є і те, що лексичний матеріал повторюється циклічно (реалізується принцип „спіралі”). Після кожного інформаційного блоку автори підручника пропонують проводити письмову контрольну роботу, актуалізувати вивчену лексику на початку нової теми (принцип системного контролю знань). Також у підручнику запропоновано різноманітні варіанти вправ (підстановчі, трансформуючі, перекладні, питально-відповідні тощо). Це дозволяє певною мірою „приховати” процес повторення від суб'єкта навчання і подолати монотонність та спрямувати настанову на вживання лексики в мовленні. Слід також зазначити, що в підручнику під редакцією В. Д. Аракіна враховано вікові особливості тих, кому він адресований. Так, першу частину, обрану нами для розгляду, рекомендовано саме студентам-першокурсникам, для яких процес повторення є особливо важливим. Це пов'язане і з необхідністю узагальнення і систематизації усього матеріалу, вивченого у школі, і з удосконалюванням механізмів комунікативної компетенції, і з можливістю вчорашніх старшокласників здійснювати таку систематизацію і узагальнення, що обумовлені розвитком у них абстрактного мислення й інших психічних процесів. На цьому етапі розвитку особистості домінує словесно-логічний тип пам'яті. Це дозволяє студентам запам'ятовувати матеріал осмислено, усвідомлюючи відносини і зв'язки між поняттями. Крім того, у вчорашніх старшокласників вже сформовані такі операції і форми мислення, як порівняння, аналіз, синтез, абстракція, узагальнення і конкретизація. Усе це сприяє кращому засвоєнню матеріалу і систематизації знань.

Отже, пам'ять – це процес організації і збереження минулого досвіду, що робить можливим його повторне використання в діяльності. Пам'ять має велике значення для навчально-професійної діяльності, а для вивчення іноземної мови особливо. Розрізняють довгострокову та короткочасну пам'ять: другий тип виступає в ролі обов'язкового проміжного сховища і фільтра, що пропускає потрібну, уже відібрану інформацію у довгострокову пам'ять. Механізм, який може забезпечити перехід із короткочасної у довгострокову пам'ять великої кількості інформації, лежить в основі запам'ятовування шляхом повторення. Організація повторення лексичного матеріалу вимагає дотримання певних умов, таких як „прихованість” (повторення без повторення), циклічність, варіативність, індивідуалізація і диференціація, активність учнів (студентів), систематичний контроль. Основний шлях організації цього процесу – виконання відповідних вправ, у яких лексика повторюється необхідну кількість разів, у певні терміни і з певними інтервалами. Повторення лексики не має за мету виключно запам'ятовування окремих слів, але, в першу чергу, передбачає формування умінь і навичок для їх використання в процесі спілкування. Вправи і завдання, метою яких є актуалізація лексичного матеріалу, ілюструють методичну

концепцію підручника і його автора В.Д. Аракіна стосовно місця принципу повторення лексичного матеріалу за ланцюгом „вправи - мовні навички - передмовленнєві вправи - мовленнєві уміння”. Повторення лексичного матеріалу є ніби „містком”, яким учень (студент) іде від знання мовного матеріалу до формування мовленнєвої компетенції.

ЛІТЕРАТУРА

1. Асеев В.Г. Возрастная психология: Учебное пособие. – Иркутск: ИГПИ, 1989. – 190 с.
2. Бим И.Л. Методика обучения иностранным языкам как наука и проблемы школьного учебника. – М.: Русский язык, 1977. – 213 с.
3. Бим И.Л. Основные направления организации обучения иностранным языкам на старшей ступени полной средней школы // Иностранные языки в школе. – 2002. – №5. – С. 7-11.
4. Борзова Е.В. Повторение на старшей ступени обучения иностранным языкам // Иностранные языки в школе. – 2003. – №1. – С. 19-25.
5. Вишневський О.І. Довідник учня іноземної мови. – Київ: Радянська школа, 1982. – 152 с.
6. Зимняя И. А. Психология обучения иностранным языкам в школе. – М.: Просвещение, 1991. – 222 с.
7. Китайгородская Г.А. Методика интенсивного обучения иностранному языку. – М.: Наука, 1986. – 200 с.
8. Методика обучения иностранным языкам в средней школе / Под ред. Гез Н.И., Ляховицкий М.В. и др. – М.: Высшая школа, 1982. – 373 с.
9. Методика интенсивного обучения иностранным языкам / Под ред. В.А.Бухбиндера и Г.А.Китайгородской. – М.: Высшая школа, 1998. – 94 с.
10. Методические рекомендации к изучению курса «Методика обучения иностранным языкам» / Под редакцией Лазаренко К.А., Демьяненко М.Я. – Киев: КПУ, 1987. – 28 с.
11. Немов Р. С. Общие основы психологии. – М.: Просвещение, 1994. – 184 с.
12. Общая методика преподавания иностранных языков в средних специальных учебных заведениях / Под ред. Миролубовой А.А. и Парахиной А.В. – М.: Высшая школа, 1978. – 264 с.
13. Пассов Е.И. Урок иностранного языка в средней школе. – М.: Просвещение, 1988. – 222с.
14. Пассов Е.И. Основы коммуникативной методики обучения иноязычному общению. – М.: Русский язык, 1989. – 222 с.
15. Перкас С.В. Повторяемость и вариативность // Иностранные языки в школе. – 1992. – № 5-6. – С. 30-31.
16. Плахотник В.М. Навчання іноземних мов у середніх навчальних закладах // Іноземні мови.– 1995.– №1. – С. 9-12.
17. Практический курс английского языка / Под. ред. В. Д. Аракина. – М.: Владос, 2006. – 536 с.
18. Ружин К. М. Опорні конспекти лекцій до курсу „Методика викладання іноземної мови в середніх навчальних закладах”. Частина 2. – Запоріжжя: ЗНУ, 2005. – 79 с.
19. Склярєнко Н.К. Систематизація і повторення іншомовного граматичного матеріалу в основні і старшій школі // Іноземні мови. – 2005. – №2.– С. 3-7.
20. Цетлин В.С. Знания, умения и навыки в обучении иностранным языкам // Общая методика обучения иностранным языкам. Хрестоматия. – М.: Русский язык, 1981. – С 40.